

Ona Katauskienė (1916–2013) is a decorator of unusual traditional Lithuanian Easter eggs (*margutis*) featuring carved stories. The collections of the LNMA have 15 such eggs by this author, decorated in 1975. The museum documentation had no record except for her name and surname and place of residence. The Easter eggs decorated by this woman in the village of Sungailiškiai are unique, combining illustrations and fragments of text. Reality and fantasy intertwine in the stories with elements

of oral folklore. Realistic life scenes, sometimes playful, sometimes banal, are depicted on the eggs themselves. The characters in Katauskienė's Easter egg stories live between the village and nature, their existence is woven between reality and fantasy, plus there are also some historical narratives. These primitivistic Easter eggs stand out in the Lithuanian Easter egg decorating tradition and the LNMA Easter egg collection, making them extraordinarily interesting pieces.

Onos Katauskienės margučių istorijos

Daiva Beliūnienė

>
Ona Katauskienė. Margučiai. Pagramantis (dabar – Tauragės r. sav.), 1975. Kiaušinio lukštas, anilino dažai, pieštukai, lakas; dažymas, skutinėjimas LNDM, L-1769, L-1289, L-1292, L-1286, L-1287, L-1288, Pg-1769. Fot. Tomas Kapočius, LNDM

Ona Katauskienė (1916–2013) – neįprastų margučių su išraižytomis istorijomis margintoja. Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus (LNDM) rinkinyje yra penkiolika šios autorės margučių, margintų 1975 m. Devyni buvo nupirkti 1975 m., šeši į eksponatų sąrašą įtraukti 1991 m. įsisenėjimo tvarka. Muziejaus dokumentuose jokių duomenų, išskyrus margintojos vardą ir pavardę bei gyvenamąją vietą, neužfiksuota. Čia siekiama pristatyti savitus O. Katauskienės iš Tauragės rajono margučius, papildyti žinias apie jos gyvenimą, įvertinti autorės kūrinį išskirtinumą bendrame LNDM margučių rinkinio kontekste.

Ona Varnauskaitė-Katauskienė gimė 1916 m. Sungailiškių kaime, ten ir augo. Mama mirė, kai mergaitei buvo vos pusantros savaitės, netrukus iškeliavo ir tėvelis, tad našlaitę augino seneliai, tėvelio tėvai. Vėliau Ona gyveno Sutkų k., Sungailiškių apyl., Tauragės r., dar vėliau – Pagramantyje, Tauragės r. Pradinėje

Sungailiškių mokykloje baigė du skyrius. Nors mokslai sekėsi, toliau mokytis seneliai neleido, nes reikėjo dirbti darbus, o kaime jų buvo daug. Guvaus būdo Ona dirbo juos spėriai ir visokius, talkino seneliams ir kaimynams, o būdama aštuonerių, nusižiūrėjusi nuo babos, rašė ir margučius. „Višta nespėdav padėti, per gavėni prieš velykas, kiaušinį, aš tik kapt, ir vėl rašau. Su vašku tada rašiau. <...> Pradžioj gėlytes visokias, šakeles rašydavau. Dažydavom paskui, jau nurašytus. Dažų buvo pirkti, o ir savo darydavom, iš ažuolų žievės, cibužvyvių“, – pasakojo margintoja. Margučius Velykoms ji dažydavo visą laiką, margindavo vašku, tačiau 40-aisiais gyvenimo metais sutiko kraštiečę Teodorą Dauskurtaitę (gim. 1919 m.), kuri margučius skutinėjo ne tik tradiciniais raštais, ji kūrė ant jų ištisus paveikslus ir siužetines kompozicijas.

Kraštiečės paskatinta, Ona ėmė panašiai braižyti – taip tame krašte vadino raižymą (skutinėjimą). Iš pradžių raižė smailiu peiliuku,

¹
„Ona Katauskienė margučių margintoja. Iš gyvenimo atsiminimų“: kraštotyros darbas. Pasakojo O. Varnauskaitė-Katauskienė, užrašė V. Bartušienė 2002 m. kovo 20 d. Pagramantis, Tauragės r. savivaldybės Birutės Baltrušaitytės viešoji biblioteka.

vėliau „britviniu, tum, kur vyra barzdas skut. Ir aš raštus sumislydavau, kokių tik neprigalvo-
 jau“², – pasakojo margintoja. Apie 1970-uosius
 Pagramantyje prieš pat šv. Velykas vargoni-
 ninkas pasiūlė jai „nurašyti“ 15 margučių, o kai
 ji numargino, atidavė tam, kas nuvežė juos
 į parodą Vilniuje, ten jie ir liko. Už juos ji gavo 25
 rublius, tada tai buvo nemaži pinigai.³ Tiesa, du
 pakeliui sudužo. Tikriausiai tai ir yra LNDM sau-
 gomi margučiai, nes kiti muziejai šios autorės
 margučių neturi. Ji pasakoja, kad visą gyveni-
 mą, prasidėjus gavėniam, kasmet išrašydavo po

du, tris kiaušinius per dieną, tai „iki Velykų visa
 penkiasdešimt ir daugiau“. „Kožna meta nura-
 šau, išbraižau klebonui po dešimt, anūkams, kai-
 mynams. Per gyvenimą nurašyta daug, netilptų
 į didelį vežimą. Rašysiu, kol Dievas dūs svei-
 katos, kol akys matys“⁴, – ji pasakojo 2002 m.
 Mirė O. Katauskienė 2013 m.⁵ Jos margučių yra
 Vokietijoje, Amerikoje.

Saviti O. Katauskienės margučiai sunkiai ga-
 lėtų būti su kuo nors lyginami. Nebent su ją rai-
 žyti paskatinusios T. Dauskurtaitės margučiais,
 kurių, deja, matyti neteko. Spalvingą jų puošybą

2
 Ibid.
 3
 Ibid.
 4
 Ibid.
 5

*Pagramančio krašto
 amatų ir kultūros
 vertybių puoselėtojai,*
 sud. V. Bartušienė,
 Kaišiadorys: Printėja,
 2014, p. 30.

<
Ona Katauskienė. Margučiai.
Pagramantis (dabar –
Tauragės r. sav.), 1975
Kiaušinio lukštas, anilino
dažai, pieštukai, lakas;
dažymas, skutinėjimas
LNDM, L-1296, Pg-1770
Fot. Tomas Kapočius,
LNDM

galima pavadinti miniatiūriniais pasakojimais ant kiaušinių lukštų. Vaizdą neretai papildo tekstas. Margindama kiaušinius, O. Katauskienė naudoja ne margučiams įprastus tradicinius raštus, o ant lukšto vaizduoja figūrines scenas, paprastus gyvenimo ar pasakų siužetus, gamtos pasaulio veikėjus: paukščius ir žvėrelius. Kompozicijas lyg paveikslus ji įrėmina ovaliuose netaisyklinės formos rėmuose, kuriuos išdėsto keturiuose kiaušinio šonuose. Nuoširdžiai naivūs margučių piešiniai primena primityviają tapybą, kartais priartėja prie kičo, bet yra artimi tiek šv. Velykų nuotakai, tiek pavasario ir žmonių gyvenimo džiaugsmams, perteikiamiems naivia raiška, įvairove ir spalvingumu. O. Katauskienės plastinė kalba – naivi XX a. kaimo moters, gebančios kalbėti vizualiais vaizdais, kalba. Ant lukšto ji piešia tai, kas jai atrodo svarbu, brangu ir įdomu. O visa tai keistai įdomu tampa ir mums, XXI a. žmonėms. Parodos „Laikrodininkas“ Juodkrantėje (2020 m.) metu O. Katauskienės margučiai kėlė ne vieno jauno žmogaus susidomėjimą, žadino smalsumą, tad kviečiu juos apžiūrėti atidžiau ir susipažinti su jų istorijomis.

Spalvingos istorijos pasakojamos ant tamsaus (juodo, tamsiai mėlyno) arba ryškios spalvos (oranžinio, violetinio) fono, nudažyto anilino dažais. Kiaušinio plotas padalijamas rėmeliu apibrėžtais laukais dažniausiai į keturis ovalus, kuriuose aštriu įrankiu skutinėjamos figūrinės

siužetinės scenos arba atskiri personažai, augaliniai motyvai, įkomponuojami užrašai. Baltas išraižytas piešinys paspalvinamas spalvotais pieštukais ir spalvotu laku, todėl vaizdas dažnai atrodo lyg nutapytas.

Tos istorijos ir jų deriniai patys netikėčiau. Keturiuose kiaušinio (L-1286) šonuose ovalais įrėminti, išdėstyti keturi, rodos, jokio tarpusavio ryšio neturintys atsitiktiniai siužetai. O. Katauskienei norisi papasakoti kuo daugiau, istorijomis užpildyti visą laisvą kiaušinio plotą. Todėl čia vietos randa ir dainelės motyvas „Dvi vištytės į malūną vežė“, kur dvi linksmos vištelės traukia vežimą su keturiais maišais, ir amžinos meilės priesaika „Mylu tave amžinai“, kurią vienas kitam duoda rankomis susikibę mergina ir vaikinai spalvingų gėlių apsuptyje. Kitame šone laivelyje sėdi mergelė su vainikėliu rankose, o kad būtų aiškiau, užrašyta „Ant ežerėlio plaukė laivelis“. Pasukę kiaušinį, viename jo šonų matome užrašą „Labai gardūs pietūs“, čia prie padengto stalo susėdę vyras ir moteris. Štai tokios O. Katauskienės šv. Velykos. Bet tikriausiai ir tas scenas galima įsivaizduoti kaip visumą.

O. Katauskienės margučių siužetai dažniausiai nėra nuoseklūs. Tik štai šiuos keturis (L-1287) galėtų sieti viena – gyvenimo gamtos prieglobstyje – tema. Viename ovale tarp augalijos, virš kurios raudonuoja saulutė, pavaizduota graži keturių ežių šeimynėlė „Ežiukas keleuie su

vaikais“. Kitame kiaušinio šone ant pumpurais apkibusios šakelės tupi gegutė, ją gaubia užrašas „Geguti ko kukoji, ar mano vargus skaičioji“. Trečiame to paties kiaušinio ovale išraižytas senoviškos kaimo sodybos vaizdas su ilga šulinio svirtimi, o dar kitame – laivelyje sėdintis meškeriojas. Visas paprastas, piešiniai perteikiamas žmogaus ir gamtos gyvenimas nugula ant kiaušinio paviršiaus. Margintoja atidi smulkmenoms, kruopščiai detalizuoja piešinį, skirtingomis spalvomis išryškina jo niuansus.

O. Katuskienės istorijose susipina realybė ir fantazija, pasitelkiama pasakojamoji tautosaka (L-1288). Ant to paties kiaušinio pavaizduotos realistinės gyvenimo scenos kartais žaismingos, kai kada banalios: dvi susitikusios ožkelės ir moteris su rykštele rankoje šalia jų; prie medžio stovinti skarele ryšinti moteris su pintine ir kauptuku rankose; prie būdos grandine pririštas šunelis ir ateinantis berniukas priešais jį. Tai trys banalios gyvenimo scenos. Bet štai netikėtai ketvirtame ovale eina lazdą su riestainių vėriniau per petį persimetęs batuotas zuikis ir sutinka

skrendantį paukštį su laišku snape bei keliaujantį ežį. Šis vaizdelis suteikia lengvos žaismės anks-tesnių vaizdų gyvenimo rutinai.

Į O. Katuskienės margučių vaizdus reikia įsižiūrėti įdėmiai, tarsi į išpieštą istorijų vidų, nes tik tada galima pamatyti, kad tais kukliais vaizdeliais ant kiaušinio ji geba kurti nuotaiką ir emociją. Matyt, ir pati juos paįšydama įsijausdavo į vaizduojamą gyvenimą. Štai laivelyje stovintis vyras meškerioja, moteris iš valtės kibiru semia vandenį, o jiems virš galvų kartu su paukščiais skrenda užrašas „Bus gardžios žuvės“. Kitame ovale – tvora aptverta sodyba, namas su gandra ant stogo, du dideli medžiai, už tvoros stovi ir kalbasi vyras su moterimi, apie juos byloja užrašas viršuje „Magdiki bus mudvėm šiėmet laimike“. Sukame kiaušinį toliau ir matome prie medžio stovintį vyrą, ranka rodantį į jo viršūnėje lizde tupintį gandrą. O dar toliau pasiramsčiuodama lazdele eina palinkusi senutė. Viršuje paaiškinimas: „Motutė eina pas anukus“. Gal tuose vaizdeliuose visas šeimos gyvenimas lyg gija vyniojasi?

Ona Katuskienė. Margučiai. Pagramantis (dabar – Tauragės r. sav.), 1975
Kiaušinio lukštas, anilino dažai, pieštukai, lakas; dažymas, skutinėjimas LNDM, Pg-1768, L-1294, L-1293,
Fot. Tomas Kapočius, LNDM

Ovalai, kuriuose komponuojamos istorijos, gali būti įrėminti ir plačiomis raiškiomis juostomis. Ovaluose išilgai įkomponuotos figūrinės scenos iš žmonių gyvenimo ir siužetiniai gamtos motyvai: laivelyje plaukianti mergaitė su karūna ant galvos, rankoje iškėlusį vainiką, link kurio skrenda paukštis; ant kelmo kairėje ovalo pusėje sėdintis ir birbyne griežiantis piemenėlis, kurio klausosi dešinėje pusėje pavaizduotos dvi karvės ir virš jų skrendantis gandras su gyviu snape; po pievą braidantis gandras su varle snape; ant medžio šakos tupintis paslaptingas apuokas didelėmis išraiškingomis akimis. Kiaušinio galuose, kuriuose susiduria visų keturių ovalų kraštinės, išskutinėta po gėlės šakelę.

O. Katauskienės margučių istorijų veikėjai gyvena kaimo ir gamtos aplinkoje, jų būvis skleidžiasi tarp realybės ir fantazijos, tad natūralu, kad kiškis su batais gali keliauti nešinas riestainių vėrinium, užkabintu ant kelioninės lazdos, ir sutikti du vaikus. Kad būtų aiškiau, kas čia vyksta, išskutinėtas ir užrašas „Kiškis eina pas vaikus“. Bet kas vyksta kitame ovale, kur ant žalios vejose sėdi vyras su lazda rankoje, o šalia jo vaizduojama lyg nugarą atsukusi moteris su gėlių puokšte rankose? Kairėje kompozicijos pusėje – ant užpakalinių letenėlių atsistojęs šunelis lyg džiaugiasi, lyg išlydi. Kažkoks gyvuliukas (šuniukas ar kiaulaitė) veža geldoje sėdinčią mergaitę, rankoje iškėlusią rykštę, o viršuje išdėstyta užrašas paaiškina vyksmą, kad „Elenitė važoje pas brolius“. Piešinys, siužetų naivumas, primityviajam menui būdingas dydžių nepaisymas – visa tai padeda pavaizduoti ant tvoros nutūpusią didelę paukštę ir priešais ją tupintį šuniuką. Virš jų – skrendančių stilizuotų paukščių eilė.

Smagios istorijos sudėliotos ir ant tamsiai violetinio margučio, kurio fone išskutinėtos baltos ryškios piešinio linijos derinamos su geltono, rožinio, žalio ir oranžinio lako ploteliais. Viename ovale komponuota ant šakos stovinti voveraitė, laikanti du grybus, kitame – prie kairėje esančio medžio pavaizduota skarele ryšinti moteris, žolėmis šerianti ožką. Trečiame ovale išskutinėta kompozicija su prie būdos priištū šuneliu ir virš jo skrendančiu paukšteliu. Ketvirtame ovale pavaizduota klūpanti moteris laikosi už kaspinu perrištos pintinės su trimis ožiukais.

Iki šiol apžvelgtos istorijos buvo komponuojamos keturiuose ovaluose išilgai kiaušinio, ant vieno margučio jų būta kelių. Tačiau O. Katauskienė naudoja ir kitokį siužetų komponavimo

būdą. Pasirinktą istoriją ji dėsto vaizdą vyniodama aplink kiaušinį ir nenaudodama rėmų. Tai margučiai su močiute ir ožkele, šokančia pora arba kiaušinis su istorija „Simukas – paukštelių globėjas“. Vaizdas užima tiek vietos, kiek jam reikia, o likusioje kiaušinio lukšto dalyje įkomponuojamos gėlės. Tekstas išdėstomas ratu kiaušinio drūtgalyje.

Šonu vaizduojama skarele ryšinti moteris, rankoje laikanti iškeltą rykštę, einanti paskui augalo šakelę įsikandusią ožką riestais ragais. Priešais ožką driekiasi tvorele aptvertas gėlių darželis, o šiek tiek toliau virš jo pavaizduotos dvi didelės žydinčios gėlės. Kiaušinio drūtgalyje ratu sukompnuotas tekstas: „Išoko oškelė į rūtų darželi kas bus močiutė kas bus širdelė“.

Raudonos ir oranžinės (šermukšnių) spalvų fone išskutinėtas piešinys, nuspalvintas geltonu, melsvu, raudonu, žaliu laku, atrodo lyg nutapytas. Aplink kiaušinį išdėstyti figūriniai motyvai: ant kelmelio sėdintis vyras ištiesta ranka, virš jo skraido paukšteliai, o kiti du tupi ant žemės jam prie kojų. Drūtgalyje išskutinėta frazė „Simukas Paukštel Globėies“. Kitoje kiaušinio pusėje pavaizduotos dvi stovinčios merginos, viena jų su gėlių puokšte. Šalia stūkso trys medžiai, o po šiuo vaizdu drūtgalyje išskutinėtas užrašas: „Bėkim greitai namo motutė lauke“. Kiaušinio smaigalį puošia saulutė ant debesėlio.

Panašios stilistikos ir spalvų kitas margutis. Piešinys išskutinėtas ir paspalvintas gelsvai rusvu, melsvu, tamsiai raudonu ir žaliu laku, vaizdiniai motyvai išdėstyti išilgai aplink kiaušinį jo šonuose. Viename jų – voveraitė ant šakos ir apačioje kabantys grybai. Kitame šone vertikaliai komponuota rožių šaka. O trečiąjį puošia ant blindės šakelės tupintys du paukšteliai. Po jais išskutinėtas užrašas „Pavasario vakaras“. Kartais panaudotas siužetas būna santūrus. Gana šiuolaikiškai atrodanti šokanti pora ant margučio šono išilgine juosta atskirta nuo kitoje kiaušinio pusėje pavaizduotos gėlių puokštės vazoje motyvo.

Ant kiaušinio lukšto O. Katauskienė raižo ne tik realistines, buitines, pasakų istorijas, bet ir istorinius siužetus ir juos išreiškia tam tikrais simboliais. Toks yra margutis su Gedimino pilimi tarp stilizuotų žydinčių krūmų. Pilis įkomponuota į puslankį, puošta trikampaiais danteliais ir lyg žiedlapiais įrėmintą puslankėlių eile, virš kurios įkomponuota trijų rožių eilė. Kompozicijos

apačioje, išilgai kiaušinį juosiančiame tarpe, išraižytas užrašas „Tai Gedmino pilis“. Kitame kiaušinio šone tokių pat puslankių apsuptame lauke įkomponuotas skrybėlėtas raitelis ant balto žirgo, o abi pusės skiriančiame tarpe išraižyta „Sudievu brangioji mamyte“. Paprasta perduodama žinia, kad sūnelis į karą joja tėvynės ginti, ne itin tinkanti šv. Velykoms. Bet kodėl gi negali būti ir taip?

Margutis, kaip šv. Velykų simbolis, XX a. antroje pusėje daugelio žmonių sąmonėje susijęs ne tik su pavasariu ir gamtos atbudimu, bet ir su Kristaus prisikėlimu. Velykų slėpiniui apibūdinti

KRISTUS ALELUJE“, „Kristus kėlės Aleluje“. Tu O. Katauskienė parodo, kad šv. Velykos yra ne tik pavasario ar gamtos atbudimo šventė, bet ir Kristaus aukos, Jo prisikėlimo paminėjimas. Šie margučių raštai naujais simboliniais vaizdais įprasmina velykinę margučio paskirtį.

Kaip būdinga primityvistams, O. Katauskienės margučių raštai šviesiai naivūs ir nuoširdūs. Nors tai nėra marginimo tradicijos tąsa, margučių su gyvūnais, augalais ar stilizuotomis žmonių figūrėlėmis esama ir kitų autorių (Z. Jakaitės, E. Pempytės, J. Daniliauskienės, S. Juškaitytės, E. Jaruckienės) darbuose. O. Katauskienės

<
Ona Katauskienė. Margučiai.
Pagramantis (dabar –
Tauragės r. sav.), 1975
Kiaušinio lukštas, anilino
dažai, pieštukai, lakas;
dažymas, skutinėjimas
LNDM, Pg-1771, L-1290
Fot. Tomas Kapočius, LNDM

O. Katauskienė panaudoja margučių raštams nebūdingus krikščioniškus simbolius: šv. Velykų avinėlį su vėliava, Eucharistijos taure, stulą, monstranciją, kryžių su abipus jo klūpančiais besimeldžiančiais angeliukais, Šventąjį Raštą su palmės šaka, rožių vainiku apjuostą Švč. Jėzaus širdį. Visi šie simboliai yra bažnytiniai, krikščioniški šv. Velykų ženklai, juos perteikdama autorė parodo taip suprantanti ir išgyvenanti šią šventę. Kad būtų pakiliau, tarp vaizdų ji lyg atviruke įkomponuoja velykinius šūkius: „SVEIKI SULAUKE ŠVENTŲ VELIKU, KĖLĖS

margučiai skiriasi tuo, kad ant jų ne tik piešiamas vienas objektas (žvėrelis, paukščiai, stilizuota žmogaus figūrėlė), kaip paprastai yra kitų autorių kūryboje, bet ir vaizdais pasakojamos istorijos. Tokius margučius galbūt galima lyginti su Antaninos Gustienės iš Puniškių k., Kriūkų apyl., Šakių r., margučiais, kurių lukštai irgi pasakoja įvairias istorijas, nors plastinės raiškos būdai ir skiriasi. Tad šie LNDM margučių rinkinyje esantys O. Katauskienės margučiai savitai papildė lietuvišką margučių marginimo tradiciją.